

ὅποιον τὸ ἀντικείμενον, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῆ, πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητικῶς ἐνεργόν, δηλαδή νὰ ὑποπίπτη κατὰ τινα τρόπον εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ὁ ὅρος «καλαισθητικῶς ἐνεργόν» διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον θὰ ἐκτιμηθῆ καλαισθητικῶς, προσθέτει εἰς ἐκεῖνον τὸν ὅρον «αἰσθητικῶς ἐνεργόν» κατὰ τὴν κοινήν γνωστικὴν ἐνέργειαν τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἀντικείμενον ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶναι προσιτὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχη φθάσει εἰς ἓνα ὁρισμένον ὅριον, εἰς μίαν ὁρισμένην ἔντασιν τῆς ὑπάρξεώς του, διὰ τῆς ὁποίας μόνης εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρεθίσῃ τὴν κατ' ἐνόρασιν καλαισθητικὴν γνωστικὴν ἰκανότητα τοῦ ὑποκειμένου, τὴν αἴσθησιν τοῦ ὄραίου. Διὰ νὰ γίνω καταληπτὸς φέρω ὡς παράδειγμα τὴν θύελλαν, τὴν καταιγίδα, ἐν διαφορᾷ ἀπὸ τὸν ἀπλοῦν ἀέρα καὶ τὴν «ἤρεμον» λεγομένην ἀτμόσφαιραν.

Δεύτερον πρόβλημα, τὸ ὅποιον εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ τὸν καθορισμὸν τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως ὡς πράξεως τῆς γνωστικῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι ὅτι μόλα ταῦτα δὲν βασίζεται πᾶσα ἐκτίμησις τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὄραίων», ὅπως ἔλεγα, ἐπὶ γνώσεως τῆς ἀντικειμενικῆς καταστάσεως ¹⁾. Τὸ ζήτημα ὅμως αὐτὸ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τοὺς διαφοροὺς βαθμοὺς τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου καὶ τὸ ἐπεξεργάζομαι ἰδιαιτέρως ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ.

Κεφάλαιον δεύτερον

Ἐξέλιξις καὶ βαθμοὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου.

Ἡ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐκτιμᾷ τ' ἀντικείμενα ὡς «ὄραϊα», ἦτοι ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου ἢ τοῦ νόμου τῆς ὄραιότητος, εἶναι γενικὴ ἀνθρωπίνη ἰκανότης. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τῆς ἰσχύος καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος τῆς ἐξελίξεως· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οὔτε καὶ ἡ κοινὴ γνωστικὴ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν αὐτὸν

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 179, πρβλ. καὶ σελ. 139, 144.

βαθμὸν ἰσχύος καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος τῆς ἐξελίξεως. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν καὶ κατὰ φυλὰς καὶ ὡς ἄτομα γενικῶς ἀναλόγως τῆς καλαισθητικῆς των ἰδιοφυΐας.

Ἡ διαφορὰ τῆς καλαισθητικῆς ἰδιοφυΐας κατὰ ἀνθρωποφυλὰς παρουσιάζεται φανερώτατα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, κυρίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους-Ἴωνας, καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους τῆς Παλαιᾶς λεγομένης γραφῆς. Ἀπέναντι τῶν Ἰώνων-Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου παρουσιάζει τὸν ὑψιστον βαθμὸν ἐξελίξεως καὶ ἰσχύος, οἱ Ἑβραῖοι, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον εἶναι γνωστοὶ διὰ τῆς Παλαιᾶς γραφῆς, ἀντιπροσωπεύουν μόνον μίαν μικρὰν δόσιν καλαισθητικῆς ἰκανότητος, μάλιστα καὶ καταδικασμένην οὕτως εἰπεῖν νὰ μὴ ἐξελιχθῆ δι' ὄλου τοῦ βίου των. Δὲν ἀρνοῦμαι, ἐννοεῖται, τὴν ὑπαρξιν ἐν τῇ Παλαιᾷ γραφῇ χωρίων τινῶν περιγραφῆς τῆς φύσεως εἰς τοὺς προφήτας, δὲν ἀρνοῦμαι ὀλίγους τινὰς ἀδάμαντας ἰθρησκευτικῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰς τοὺς ψαλμοὺς καὶ δὲν ἀρνοῦμαι τὴν ἀξίαν τῶν δύο ἢ τριῶν ἀριστουργημάτων λυρικῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως εἰς τὴν συλλογὴν δημοτικῶν ᾄσμάτων, τὴν λεγομένην ᾄσμα ᾄσμάτων, καὶ δὲν ἀρνοῦμαι τὴν ποιητικὴν ἀξίαν διηγημάτων τινῶν μυθιστορικῶν. Ἀλλὰ εἶναι αὐτὰ καὶ μόνα αὐτά, ἐλλείπει δὲ τελείως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ καὶ τὸ δράμα· ἐννοεῖται ὅτι περὶ μουσικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος οὐδ' εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἰκαναὶ βάσεις πρὸς κρίσιν αὐτῆς. Ὅσοι δὲν θέλουν νὰ θεωρήσουν τὴν διαφορὰν αὐτὴν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (Ἰώνων-Ἀθηναίων) καὶ τῶν Ἑβραίων, τῶν δημιουργῶν τῆς Παλαιᾶς γραφῆς, ὡς διαφορὰν ἰδιοφυΐας, ἀλλὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἰθρησκευτικῆς, ἡ ὁποία δῆθεν δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐξέλιξιν τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ὡραίου εἰς τοὺς Ἑβραίους, λησμονοῦν ὅτι ἀπεναντίας ἡ τοιαύτη δέσμευσις θὰ ἦτο ἀδύνατος, εἴαν ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου ἦτο εἰς αὐτοὺς κάπως ἰσχυροτέρα. Δὲν δημιουργεῖ καὶ δὲν διαπλάττει ἡ ἰθρησκευτικὴ τοὺς λαοὺς, ἀλλὰ οἱ λαοί, τὰ ἔθνη, τὴν ἰθρησκευτικὴν των.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως οὕτως εἰπεῖν προτιμηθεῖσας ἀνθρωποφυλὰς καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν παραχθέντα ἔθνη δὲν ἀπαντᾷ ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ τελειὸν ὕψος καὶ εἰς τὴν τελείαν ἰσχύον της, ἀλλὰ ἐξελίσσεται καὶ

ἀναπτύσσεται, ὅπως συμβαίνει αὐτὸ καὶ εἰς ὅλας τὰς δεξιότη-
 τας τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κοινὴν γνωστι-
 κὴν ἰκανότητα. Τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι ἡ αἰσθησις τοῦ ὠραίου
 ἐκδηλώνεται ἐν πρώτοις κατὰ διπλοῦν ἐσφαλμένον τρόπον, ἕως
 ὅτου δι' ἐξελίξεως ἐπιτύχη ἢ φθιάση εἰς τὴν ὀρθὴν ἐκδήλωσιν τῆς
 φύσεώς της. Ὁ διπλοῦς αὐτὸς ἐσφαλμένος τρόπος εἶναι, πρῶτον,
 ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκτιμοῦν τ' ἀντικείμενα ὡς ὠραῖα ἢ ἄσχημα
 κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῇ βάσει τελείως αὐθαιρέτων ὑποκειμενικῶν ἢ
 γενικῶς ξένων εἰς αὐτὰ λόγων, δεύτερον δὲ ὅτι τὰ ἐκτιμοῦν ὄχι λαμ-
 βάνοντες ἕκαστον αὐτῶν ὡς ὅλον, ὡς κάτι ἐνιαῖον, ἀλλὰ χωρί-
 ζοντες αὐτὸ εἰς τὰ μέρη ἢ μέλη του καὶ κατὰ μέρος ἢ μέλος. Οἱ
 ἄνθρωποι ὀνομάζουσι «ὠραίους» κατ' ἀρχὰς π.χ. τοὺς μακροὺς
 βραχίονας, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τὴν συμμετρίαν καὶ ἀναλο-
 γίαν τοῦ ὅλου σώματος, ἢ ὀνομάζουσι ἕνα ζῶον ὠραῖον ἐνεκα
 θρησκευτικῶν λόγων κτλ. Ἡ τοιαύτη δ' ἐκτίμησις ἰδιάζει καὶ σή-
 μερον ἀκόμη εἰς ὅλους τοὺς καλαισθητικῶς κατωτέρους ἀνθρώ-
 πους ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωποφυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους. Εἶναι χα-
 ρακτηριστικὴ ἡ ἱστορία, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅταν ἐν Παρισίοις ἡ
 ἔθνικὴ πινακοθήκη ἤνοιξε τὰς θύρας της καὶ εἰς τὸν λαόν, τὰ
 πλήθη ἐνόμισαν ὅτι τὰ πρὸς θέαν ἐκτεθέντα ἀντικείμενα ἦσαν τὰ
 χρυσᾶ πλαίσια. Καὶ γενικῶς οἱ καλαισθητικῶς ἀνίκανοι παρασύ-
 ρονται ἀπὸ ἐξωτερικὰ σημεῖα, ὅπως τὰ παιδιά ἀπὸ λάμποντα
 χρώματα καὶ ἀντικείμενα, καὶ ὅπως καὶ κατὰ τὴν κοινὴν γνώσιν
 π.χ. ἕνα ζῶον δὲν λαμβάνεται ἀπὸ τὸν πρωτόγονον ἀνθρώπον
 ὑπ' ὄψιν ὡς τὸ ὠρισμένον ζῶον, ἀλλὰ ὡς αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ «ζῶ-
 ον» τῆς ἰδιαιτέρας ἀπόψεώς του. Παντοῦ ὁμως παρουσιάσθη μὲ
 τὴν ἐξέλιξιν, καὶ ὅσον προὔπάρχει ἡ φυσικὴ ἰδιοφυΐα, ἐπὶ τέλους
 ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἡ ὀρθὴ καλαισθητικὴ γνώσις· ἡ ἐκτίμησις
 τοῦ ἀντικειμένου ὡς «ὠραίου» ἤρχισε νὰ γίνεται ὀλίγον κατ' ὀ-
 λίγον ἀντικειμενικῶς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου καὶ ὡς
 ὅλον καὶ ἐνιαίως λαμβανομένου. Ἀπόδειξις τῆς τοιαύτης ἐξε-
 λίξεως τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὠραίου εἶναι τὰ καλλιτεχνήματα τῶν
 διαφόρων ἀνθρωποφυλῶν καὶ διαφόρων ἔθνῶν, χωρὶς νὰ εἶναι
 ἀνάγκη καὶ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἀφορᾷ
 μόνον τὸν καλλιτέχνην, δηλαδὴ τὸν ἀνθρώπον μὲ ἰδιαιτέρας ὠ-
 ρισμένας ποιότητας ἢ ἰδιότητας. Ὁ καλλιτέχνης εἶναι μὲν ἀνώ-

τερος τῶν ἐπιλοίπων ἀτόμων τοῦ ἔθνους του, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου, δὲν εἶναι ὁμως, ὅπως θὰ δείξω ἀμέσως, ἄνθρωπος ἰδιαιτέρου εἴδους.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν σύντομον ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ καλαισθητικῶς ἐκτιμῶντος πνεύματος, γίνεται φανερὸν ὅτι ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον διατρέχει ἡ ἐξέλιξις αὐτή, εἶναι, ὅπως καὶ ὁ δρόμος τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινῆς γνώσεως, ὁ ἀρχόμενος ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ καταλήγων εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα· ἐπὶ τῆς τελευταίας αὐτῆς βαθμίδος ἐνεργεῖ ἡ αἰσθησις τοῦ ὄραίου αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ διὰ πρώτην φορὰν κυρίως. Ἐπομένως δὲν λέγω ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ μία ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὄραίων», ἀλλὰ ἡ ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ὑποκειμενικὴ, εἶναι χωρὶς ἀξίαν διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως. Ὅπου ἡ ἐκτίμησις ἡ καλαισθητικὴ γίνεται ὑποκειμενικῶς, ἐκεῖ καταδεικνύεται ἡ αἰσθησις τοῦ ὄραίου ὡς καθυστερήσασα ἐν τῇ ἐξελίξει. Ἀκριβῶς δ' ἐνεκα τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι ἀσήμαντον καὶ τὸ ὅτι ἡ κρίσις περὶ τῆς ὄραιότητος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀντικειμένου (π.χ. τῆς γυναικὸς) διαφέρει κατὰ τὰς ἀνθρωποφυλάς. Ἐπίσης πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι ἡ παροιμία *de gustibus non est disputandum* (ἦτοι περὶ καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται συζήτησις! διότι δῆθεν ἕκαστος εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην) ἐλέγχθη πρὸς παῦσιν ἀγόνου συζητήσεως μὲ ἀνθρώπον καθυστεροῦντα μὲν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου, μῶλα ταῦτα καὶ πείσμονα καὶ ἀνεπίδεκτον διδασκαλίας ¹⁾. Αἱ ἔρευναί μου ἀπέδειξαν ἤδη ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμενικότης κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ὡς «ὄραίων», ἐπομένως εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται καὶ συζήτησις περὶ ἀντικειμένων, εἴαν εἶναι «ὄραϊα» ἢ ὄχι, ὅπως γίνεται συζήτησις καρποφόρος καὶ περὶ τῶν ἐκδοχῶν τῆς κοινῆς γνώσεως, ἦτοι περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, ἡ δὲ τοιαύτη συζήτησις καὶ κατὰ τὰς δύο περιπτώσεις καθίσταται πολλάκις καὶ ἀναγκαία, κατὰ μὲν τὴν κοινήν γνῶσιν, καθ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον εἶναι πολλάκις αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ

1) Πρὸβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 144.

ἀπρόσιτον εἰς ἄμεσον καὶ τελείαν ἔρευναν, κατὰ δὲ τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν, καθ' ὅσον εἶναι δυνατὸν καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀντικειμένου νὰ εἶναι ἄγνωστος καὶ τὸ ὑποκείμενον νὰ παρασύρεται ἀπὸ προσωπικὰς διαθέσεις. Σφάλλει λοιπὸν ὁ Hanslick λέγων ὅτι κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς μουσικῆς (ἐνὸς μουσικοῦ τεμαχίου) ἐκεῖνος μὲν ἀπὸ τοὺς ἀκροατάς, ὁ ὁποῖος ζητεῖ ν' ἀνακαλύψῃ ἐν τῇ μουσικῇ περιεχόμενον, παριστάνει τὴν κατωτέραν βαθμίδα πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀναπτύξεως, ἐκεῖνος δέ, ὁ ὁποῖος ἀπολαύει ἓνα μουσικὸν τεμάχιον ὡς ροὴν τόνων διερροθυμισμένων κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἁρμονίας, τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα. Τὸ ἀληθές εἶναι μᾶλλον τὸ ἀντίστροφον, λέγω δὲ μᾶλλον, διότι κυρίως δὲν ἀποκλείει τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἀπέδειξα δὲ καὶ ὅτι μία ροὴ τόνων (κυρίως ἤχων), ἡ ὁποία δὲν ἐκφράζει τίποτε, διότι ὡς σύνθεσις τόνων λαμβάνει ὑπ' ὅψιν καὶ ἀκολουθεῖ μόνον τοὺς νόμους τῆς μουσικῆς συνθέσεως, παραμελοῦσα τὸ ψυχικόν, τὸ ὑπὸ τῶν διαφόρων ἤχων ἐκφραζόμενον, ὁμοιάζει μὲ μίαν πρότασιν ἑλληνικὴν, συντεθεισάν ἀπὸ ξένον καθ' ὅλους μὲν τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς συντάξεως, ἄνευ ὅμως γνώσεως τῆς σημασίας τῶν λέξεων¹⁾.

Ἐπάρχει λοιπὸν μία καλαισθητικὴ κατηγορικὴ προστακτικὴ ἀφορῶσα καὶ τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν καλλιτεχνημάτων· ἡ προστακτικὴ αὕτη λέγει: καλαισθητικῶς ἐκτιμῶν τὴν φύσιν καὶ ἐκτιμῶν τὰ καλλιτεχνήματα λάβε στάσιν ἀπέναντι αὐτῶν καθαρὰν καὶ τελείαν καλαισθητικὴν, ἀπηλλαγμένην πάσης ὑποκειμενικῆς διαθέσεως. Κατὰ τὴν τοιαύτην στάσιν ὁ θεατῆς ἢ ἀκροατῆς τῆς φύσεως ἢ τοῦ καλλιτεχνήματος ὡς ἀντικειμένων καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως θεωρεῖ καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ ἀντικειμενικῶς ὡς παραστάσεις ἢ ἐκφράσεις ἐνὸς περιεχομένου διὰ τελείως ἀνταποκρινομένων (τὸ περιεχόμενον τελείως ἀνταποδιδόντων) σχημάτων ἢ γενικῶς μέσων.

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 62.

Κεφάλαιον τρίτον

Ὁ καλλιτέχνης.

Εἰς τὰ προηγούμενα εὗρηκα ὅτι ὑπάρχουν διάφοροι βαθμοὶ κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου ἐκδηλώνεται εἰς τὰς διαφόρους ἀνθρώποφυλάς καὶ τὰ ἐκ τῆς μείξεως αὐτῶν παραχθέντα ἔθνη. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οὔτε ἐντὸς τῶν γενικῶς καθυστερούντων ἔθνῶν ἐλλείπουν οἱ ἱκανώτεροι, οὔτε ἐντὸς τῶν πεπροικισμένων ἔθνῶν εἶναι ὅλοι πεπροικισμένοι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν, ὅπως τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας ἱκανότητας τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ γίνεταί διάκρισις εἰς τρεῖς κυρίους βαθμούς, ἥτοι εἰς κοινούς ἀνθρώπους μέσου ὅρου (ἐννοεῖται, κατὰ τὰς πνευματικὰς ιδιότητας, ἀλλὰ καὶ τὰς κυρίως ψυχικάς), εἰς ἰδιοφυΐας καὶ εἰς μεγαλοφυΐας. Ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὡραίου ὑφίστανται τρεῖς ἰδιαίτεροι βαθμοί, ἥτοι ὁ ἄδαῆς (ὁ ἀπλοῦς ἄνθρωπος), ὁ εἰδήμων τῆς καλλιτεχνίας καὶ ὁ καλλιτέχνης, διαφέροντες, ἐννοεῖται, καὶ κατὰ τὴν παραβολὴν τῶν διαφόρων ἔθνῶν. Ὁ ἄδαῆς (ὁ λαὸς) εἶναι ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου ἐκδηλώνεται γενικῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον· ὁ εἰδήμων τοῦ ὡραίου καὶ τῆς καλλιτεχνίας παρουσιάζει τὴν αἴσθησιν τοῦ ὡραίου εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἐξελίξεώς της, συμπίπτει ὅμως πλειστάκις καὶ ἀπλῶς μόνον μὲ τὸν γνώστην τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς καλλιτεχνίας· ὁ καλλιτέχνης εἶναι πρὸς τούτοις ἰσχυρὰ καὶ ἀκαταμάχητος ἐμφάνισις τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὡραίου, ἡ ὁποία ὠθεῖ αὐτὸν καὶ πρὸς ἀναπαράστασιν οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀναδημιουργίαν τῆς φύσεως καὶ τελείαν ἐκφρασιν τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κατὰ τὸν νόμον τὸν ἐκφραζόμενον διὰ τῆς λέξεως «ὡραῖον», ἥτοι κατὰ τὴν τελείαν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ ιδέας καὶ μορφῆς.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει καλλιτεχνίαν ἀπὸ αἰώνων, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐμφανίσεώς της, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγήσῃ κανεὶς ἄλλως πῶς παρὰ παραδεχόμενος ὅτι ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου δὲν εἶναι ἀπλῶς μόνον τὸ μέσον πρὸς καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ

καὶ τάσις πρὸς καλαισθητικὴν ἀναπαραγωγὴν καὶ ἔκφρασιν αὐτῶν, ὅπως καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος δὲν εἶναι μόνον μέσον κατανόησεως τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ τάσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ ὁποία ζητεῖ τὸν λόγον ἐκάστου διανοήματος καὶ ἐκάστης πράξεώς του. Πράγματι δὲ εὐρέθη, διὰ τῶν ἐρευνῶν μου ¹⁾ ὅτι ἡ καλλιτεχνία παρήχθη ἀπὸ μίαν τάσιν ἢ ὁρμὴν ἐσωτερικὴν πρὸς ἀναδημιουργίαν τοῦ παντός μετὰ τελείαν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ μορφῆς καὶ ἰδέας (ἐννοίας ἢ συναίσθηματος). Ἡ τάσις αὕτη (συμπίπτουσα, ὅπως κατέδειξαν αἱ ἐρευναί μου, μετὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ὄραίου) ἐκδηλώνεται γενικῶς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἀναλόγως τῆς ἀνθρωποφυλετικῆς καὶ εἰθνητικῆς ἰκανότητός των, ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου καὶ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος, μετὰ τὴν ὁποίαν αὕτη παρουσιάζεται. Εἰς τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται ὅτι πράγματι κανεὶς ἄνθρωπος δὲν ἀφήνει τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸ περιβάλλον του, ὅπως ἔχει, ἀλλὰ προσπαθεῖ παντὶ τρόπῳ νὰ τὰ διορθώσῃ οὕτως εἰπεῖν, δηλαδὴ νὰ καλλωπισθῇ καὶ νὰ καλλωπίσῃ, νὰ λάβῃ καὶ νὰ δώσῃ μορφὴν, σχῆμα, συμφώνως πρὸς μίαν ἰδέαν. Αὕτη ἡ τάσις λοιπὸν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν καθιστᾷ τὸν φορέα τῆς ἀνθρωπον καλλιτέχνην, ἐν διακρίσει ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐρασιτέχνας διαφόρων βαθμῶν.

Ὁ καλλιτέχνης εἶναι λοιπὸν ἡ αἴσθησις τοῦ ὄραίου, ἐνεργοῦσα καὶ ὡς τάσις ἢ ὁρμὴ, ὑψωθεῖσα οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸν ὑψιστον ἐκθέτην, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ προφήτης εἶναι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ, ὑψωθὲν εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν, καὶ ἡ φιλοσοφία ἢ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατανόησιν τῶν πραγμάτων, ὑψωθεῖσα εἰς τὸν ὑψιστον ἐκθέτην. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὑπάρχουν διάφοροι βαθμοὶ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ «καλλιτέχνου» ἀναφέρω μόνον τοὺς δύο γενικωτέρους, τὴν «ἰδιοφυΐαν» καὶ τὴν «μεγαλοφυΐαν». Ἀπὸ τὴν ἐννοιαν δὲ τοῦ καλλιτέχνου ὡς τῆς τάσεως ἢ ὁρμῆς ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως τοῦ ὄραίου ἔπονται εἰδικώτερον καὶ αἱ ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι ἀναδεικνύουν τὸν ἀνθρωπον καλλιτέχνην. Αἱ ἰδιότητες αὗται εἶναι αἱ ἐπόμεναι.

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 27, πρβλ. καὶ σελ. 73 κ.έ.

Πρῶτον, ἡ αἴσθησις τοῦ ὡραίου ἢ ὁ νόμος τῆς ὡραιότητος ¹⁾ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ διαμορφώσῃ καὶ ἐκφράσῃ τὸ πᾶν κατὰ τελείαν συμφωνίαν μεταξὺ περιεχομένου καὶ μορφῆς, σχήματος (κατὰ τὸν «νόμον τῆς ὡραιότητος»). Ὡστε ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τοῦ καλλιτέχνου τὸ νὰ ἔχει ζήσει, νὰ ἔχη ἐνδομύχως συναισθηθῆναι τὴν φύσιν καὶ τὸ ἀνθρώπινον περιβάλλον του, νὰ ἔχη ἀνακαλύψει εἰς αὐτὰ τυχόν ἑλλείψεις κατὰ μορφήν ἢ ἐκφρασιν, ὥστε νὰ συναισθηθῆναι ἐντὸς τοῦ ἀμέσως καὶ τὴν ὁρμήν, τὴν τάσιν, ὅπως διαμορφώσῃ καὶ ἐκφράσῃ αὐτὰ τέλεια. Πλοῦτον τοιούτων ἐνδομύχων ἐντυπώσεων δὲν ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, μᾶλλον ὅτι δὲ ὁ πλοῦτος αὐτὸς δὲν εἶναι τὸ ἰδιάζον τοῦ καλλιτέχνου μόνου, εἶναι ὅμως ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖος εἰς αὐτόν. Συνήντησά ποτε καθ' ὁδὸν ζωγράφον γνωστόν μου περιπατοῦντα μὲ μίαν κόρην, εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ὁποίας ἐξεδηλώνετο κατὰ τρόπον συγκινητικώτατον ἡ τελεία θρησκευτικὴ οὕτως εἰπεῖν ἀφοσίωσις τῆς εἰς αὐτόν, χωρὶς αὐτὸς, ἐξ ἀντιπαθείας πρὸς αὐτήν, νὰ τὸ εἶχεν ἐννοήσει, νὰ τὸ εἶχε ζήσει· μοῦ ἐζήτηε δὲ θέμα πρὸς καλλιτεχνικὴν ἐπεξεργασίαν, ὡς μὴ ἔχων ὁ ἴδιος στιγμιαίως γονιμότητα πνεύματος· ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως τὸν κατέστησα, πρὸς καλλιτεχνικὴν ἐπεξεργασίαν, προσεκτικὸν εἰς τὴν ἐκφρασιν ἐκείνην τὴν ψυχικὴν τελείας θρησκευτικῆς ὑποταγῆς ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς κόρης, προσθέτων ὅτι ἀμφιβάλλω ἐὰν ἔχη ἀκόμη ψυχὴν καλλιτέχνου, ἀδιαφορῶν, ἐννοεῖται, τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως τοῦ αὐτῆς ἀπέναντι τῆς κόρης.

Δεύτερον, ὁ καλλιτέχνης πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἀναγκαῖως καὶ τὰ σχήματα, τὰς μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων ἡ φύσις τείνει ἐκάστοτε πρὸς ἀποκρυστάλλωσιν καὶ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐφεύρῃ καὶ τὰ σχήματα, τὰς μορφάς, τὰ μέσα, πρὸς παράστασιν καὶ ἐκφρασιν τῶν ἰδεῶν, τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν συναισθημάτων του. Αὐτὸ δὲ προϋποθέτει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς καλλιτέχνην ὅχι μόνον μνήμην καλὴν τῶν σχημάτων, τῶν τόνων καὶ τῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶδεν ἢ ἤκουσεν, καὶ πλοῦτον τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως.

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 145.

ἀλλὰ καὶ φαντασίαν. Ἡ φαντασία εἶναι ἡ ἰκανότης πρὸς συνδυασμὸν τῶν σχημάτων, τῶν μορφῶν, κατ' ἀρέσκειαν καὶ ἀνάγκην, ἀναλόγως τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ διαπλασθῇ ἢ νὰ ἐκφρασθῇ. Ἡ δὲ μεγάλη ἀξία τῆς φαντασίας ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι, ὅπως ἔλεγα, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι εἰς θέσιν δημιουργικῶς νὰ παραγάγῃ οὔτε νέα φαινόμενα, ἢτοι τελείως νέαν φύσιν καὶ νέα συναισθηήματα, οὔτε νέα σχήματα παριστάνοντα ἢ ἐκφράζοντα αὐτά· τὸ νέον διὰ τὸν ἄνθρωπον συνίσταται μόνον εἰς νέον συνδυασμὸν τοῦ ὑπάρχοντος φυσικοῦ (καὶ ψυχικοῦ) ὑλικοῦ. Μόλα ταῦτα καὶ ἡ φαντασία δὲν εἶναι μία εἰδικὴ ἰδιότης τοῦ καλλιτέχνου, οὔτε μάλιστα καὶ κατὰ βαθμὸν ἰσχύος θεωρουμένη. Καὶ ὁ φυσιοδίφης καὶ γενικῶς ὁ ἐπιστήμων καὶ εἰδικώτερον πρὸ παντὸς ὁ φιλόσοφος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν κυρίως ἄνευ φαντασίας. Ἐκτὸς τούτου ἡ φαντασία εἶναι μόνον τὸ μέσον πρὸς πορισμὸν, πρὸς ἐξεύρεσιν ὑλικοῦ.

Τρίτον, ἡ κυρία ἰδιότης, ἡ βασικὴ ἰδιότης τοῦ καλλιτέχνου εἶναι ἡ «κατάληψις», ἡ «συγκίνησις» διὰ τοῦ ἀντικειμένου του, ἐν τούτῳ δὲ ἀκριβῶς συνίσταται καὶ ἡ διαφορά του ἀπὸ τὸν φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος μένει πάντοτε ἢ μᾶλλον πρέπει νὰ μένῃ πάντοτε εἰς ἀντικειμενικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ θέμα του. Συνήθως λέγεται ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἐμπνέεται, ὅτι δηλαδὴ ἐργάζεται, χωρὶς νὰ ἔχῃ συνείδησιν τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας του, οὔτε μάλιστα νὰ ξεύρῃ πῶς παρήχθη τὸ καλλιτέχνημά του, ὅτι ἐπομένως ἐργάζεται χωρὶς οὔτε νὰ συλλάβῃ τὸ ἔργον του ἐνσυνειδήτως, οὔτε νὰ τὸ διεξάγῃ ἐνσυνειδήτως. Ἀλλὰ τὸ τί εἶναι ἡ κατάστασις αὕτη ἡ λεγομένη ἐμπνευσις εὑρῆκε τὴν ἐξήγησίν της τὸ πρῶτον διὰ τῆς ἀντιλήψεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει διπλοῦς ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος, ὁ ἐνσυνειδήτος καὶ ὁ περιφερικῶς συνειδητός, ὁ κοινῶς λεγόμενος ὑποσυνειδήτος ¹⁾, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν (εἰς τὸν ἄνθρωπον) καὶ ὁ περιφερικῶς συνειδητὸς ψυχικὸς βίος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ἢ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς συνείδησιν, ἀλλὰ καὶ ὡς περιφερικῶς συνειδητὴ κατάστασις ἐπηρεάζει πάντοτε, πολλάκις δὲ καὶ ἰσχυρότατα, τὴν συνείδησιν

1) Πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου «Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων».

(τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐνέργειαν) τοῦ ἀνθρώπου. Ἐμπνευσις, ἥτοι κατάληψις, εἶναι λοιπὸν ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ παραστάσεις του καὶ ὅλα ὅσα ἔζησε, καὶ ὅσα ἔγιναν συνειδητὰ καὶ ὅσα ἔμειναν ἔξω τοῦ συνδυασμοῦ μὲ συνείδησιν, τ' ἀφορῶντα μίαν ἰδέαν, παρουσιάζονται ἐπιδρομικῶς οὕτως εἰπεῖν ταυτοχρόνως εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν ψυχὴν. Ὑπὸ τοιαύτην δὲ κατάστασιν εὕρισκόμενος δὲν ἐργάζεται οὕτως εἰπεῖν ὁ ἄνθρωπος ἀλλὰ κάτι τὸ ὁποῖον εὕρσκεται ἐντὸς του! Τοιαύτας περιστάσεις ζῆ πολλάκις, ἐννοεῖται, καὶ ὁ ἐπιστήμων καὶ πρὸ πάντων ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ καλλιτέχνου ἔχει τὸ ἰδιάζον της. Μὲ τὴν σύλληψιν, μὲ τὴν παρουσίαν μιᾶς ἰδέας γεννᾶται ἐν τῷ καλλιτέχνῃ μία ψυχικὴ διάθεσις, ἡ μᾶλλον ἐκ μιᾶς ψυχικῆς διαθέσεως γεννᾶται, παρουσιάζεται μία ἰδέα, ἡ δὲ ἰδέα αὕτη λαμβάνει οὕτως εἰπεῖν σάρκα καὶ πνεῦμα δι' ἐπιδρομῆς ὅλων τῶν πρὶν ἐντυπώσεων καὶ συναισθημάτων τῶν ἀφορῶντων εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἐπιδρομὴν ὁ καλλιτέχνης δὲν ζῆ πλέον αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ, δὲν ζῆ πλέον διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ζῆ ἡ συλληφθεῖσα ἐκείνη ἰδέα, τὸ ἀντικείμενον, ἡ κατάστασις, ἀρχίζουσα πλέον νὰ παριστάνεται εἰς γραμμάς καὶ χρώματα ἢ καὶ νὰ ἐκφράζεται εἰς τόνους (ἤχους) καὶ εἰς λέξεις. Ὁ καλλιτέχνης βλέπει καὶ ἀκούει τὸ ἀντικείμενον τῆς ἰδέας του οὕτως εἰπεῖν κατ' ἄμεσον τρόπον, εὕρσκεται εἰς μίαν κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὸς ζῆ κατὰ τρόπον ἄμεσον τὴν συλληφθεῖσαν ἰδέαν, καί, ὅπως εἶπα γενικώτερον, δὲν ἐργάζεται αὐτός, ἀλλὰ κάτι ἐν αὐτῷ δι' αὐτοῦ. Εἶναι ζήτημα χαρακτηριστικῆς ἢ μᾶλλον ἰδιοσυστάσεως, ἐὰν ὁ καλλιτέχνης, ὅπως καὶ πᾶς ἄνθρωπος, εὕρσκεται κατὰ τὴν ἔμπνευσιν εἰς κατάστασιν ἠρεμίας ψυχικῆς ἢ ἐνθουσιασμοῦ, ἴσως δὲ ἡ μὲν ἠρεμία κατάστασις παρήγαγε τὰ κλασσικά, ἥτοι τὰ αἰώνια ἔργα τῆς καλλιτεχνίας, ὁ δὲ ἐνθουσιασμὸς τὰ καλλιτεχνήματα τ' ἀναφερόμενα εἰς μίαν ὠρισμένην ἐποχὴν καὶ εἰς ὠρισμένην ἀνθρωπότητα.

Κεφάλαιον τέταρτον

Ἡ καλαισθητικὴ καὶ εἰδικώτερον ἢ
καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσις.

Οὔτε ὁ ἀνακαλύπτων «ἀληθείας» κατὰ τὸ κοινὸν εἶδος τῆς γνώσεως (π. χ. ὁ ἐπιστήμων), οὔτε ὁ καλαισθητικῶς ἐκτιμῶν, ὁ λαμβάνων γνώσιν καλαισθητικὴν τοῦ ἀντικειμένου, οὔτε ὁ καλλιτεχνικῶς ἐργαζόμενος ἐνεργοῦν μόνον πνευματικῶς. Ἐν ἐνεργείᾳ εὐρίσκεται καὶ ὁλόκληρος ὁ συναισθηματικὸς τῶν βίος. Λέγων δὲ αὐτὸ δὲν ἐννοῶ οὔτε τὴν κατάστασιν τῆς διανοητικῆς θέας, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται, ὅπως κατεδείχθη, ἕκαστος αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὴν στιγμὴν ἢ κατὰ μίαν ὁρισμένην στιγμὴν τῆς ἐργασίας, οὔτε εἰδικώτερον τὰ ἐν τῷ καλλιτέχνῃ γεννώμενα συναισθήματα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συλλήψεως τῆς καλλιτεχνικῆς ἰδέας, τοῦ καλλιτεχνικοῦ θέματος. Ἐννοῶ τώρα πλεον τὸν ἀπολαύοντα ἄνθρωπον, ἥτοι ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀπολαύει, καλαισθητικῶς ἐκτιμῶν τὸ καλλιτέχνημα, ἐννοῶ τὸν καλλιτέχνην, ὁ ὁποῖος ἀπολαύει παρατηρῶν τὸ ἔργον του, ὅπως καὶ τὸν ἐπιστήμονα, ὁ ὁποῖος ἀπολαύει λύων προβλήματα.

α) Ἡ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις γενικῶς.

Ἡ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις, ἡ ἀπόλαυσις, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμῆσεως ἐνὸς οἰουδήποτε ἀντικειμένου φυσικοῦ ἢ καλλιτεχνικοῦ, ἔχει ἐκκληφθῆ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους πάντοτε ὡς ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐκτιμῆσεως. Ὅπως ὁμως ἀπέδειξα ¹⁾, εἶναι μεθοδολογικῶς ἐσφαλμένον νὰ νομίζῃ, ἢ νὰ προϋποθέτῃ κανεὶς ὅτι ἡ κατάστασις αὐτὴ ἡ συναισθηματικὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμῆσεως. Δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονῆται, ὅτι, ὅπως ἔλεγα, ἐκ τῶν προτέρων ἡ κατάστασις ἐκείνη ἡ συναισθηματικὴ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ τὸ ἐπακολούθημα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκτιμῆσεως, καὶ ἐπομένως ἀπο-

1) Περὶ ἀνωτέρω σελ. 3 κ. ἑ.

Ἐλευθερόπουλος. Τὸ ὄρατον, ἡ καλλιτεχνία.

τελεῖ πρόβλημα ἰδιαίτερον, εἴαν ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐκτιμᾷ ἓνα ἀντικείμενον ὡς «ὠραῖον» (ἢ ὡς «ἄσχημον»), ἡ ἀπόλαυσις αὐτῆ τοῦ «ὠραίου» ἐν τῇ φύσει καὶ ἡ ἀπόλαυσις τῆς καλλιτεχνίας εἶναι αἰτία ἢ ἀποτέλεσμα, ἐπακολούθημα τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμῆσεως.

Τώρα λοιπὸν λύεται τὸ πρόβλημα αὐτὸ διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν μου κατὰ τρόπον ἀπλούστατον. Δηλαδή ἐπειδὴ ἡ ἐκτίμησις ἑνὸς ἀντικειμένου (φυσικοῦ ἢ καλλιτεχνικοῦ) ὡς «ὠραίου» (ἢ ὡς «ἄσχημου») γίνεται διὰ τῆς ἐνορατικῆς γνώσεως (διὰ τῆς αἰσθησεως τοῦ ὠραίου), ἐννοεῖται ὅτι ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτῆ τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμῆσεως εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι μόνον τὸ ἐπακολούθημα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκτιμῆσεως, τῆς καλαισθητικῆς γνώσεως. Οἱ φιλόσοφοι οἱ θεωρήσαντες τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν ὡς αἰτίαν καὶ προϋπόθεσιν τῆς ἐκτιμῆσεως ὑπέπεσαν ὄχι μόνον εἰς μεθοδολογικὸν σφάλμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τ' ἀντικείμενα ἢ διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος (διὰ σκέψεως) ἢ ἀπλῶς συναισθηματικῶς. Ἀπεναντίας ἀπέδειξα ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλο μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τ' ἀντικείμενα, εἶμαι δὲ τῆς γνώμης ὅτι τὸ συναίσθημα δὲν εἶναι κυρίως ποτὲ μέσον ἀντιλήψεως, ἀλλὰ μόνον μέσον καθορίζον τὴν στάσιν τοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντι τῶν ἐρεθισμῶν ¹⁾· ὅ,τι συνήθως λέγεται γνῶσις διὰ συναισθήματος, π. χ. ἡ ὀρυθὴ ἢ ἡ ἐσφαλμένη χρῆσις μιᾶς λέξεως διὰ τοῦ «γλωσσικοῦ συναισθήματος», εἶναι κυρίως γνῶσις (ἀδιάφορον εἴαν ὀρυθὴ ἢ ἐσφαλμένη) μὴ ὑπερβᾶσα τὸ κατώφλιον τοῦ περιφερικῶς συνειδητοῦ (τοῦ ὑποσυνειδήτου) πρὸς τὸ κέντρον, τὸ συνειδητόν. Τὸ ἄλλο λοιπὸν τὸ ὑπολειπόμενον μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰ πράγματα (ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ τρόπου τῆς γνώσεως) εἶναι ἡ ἐνόρασις, ἡ ὁποία, ὅπως ἔδειξα, δὲν εἶναι κυρίως συναισθηματικὴ κατάστασις, ἀλλὰ κατάστασις πνευματικὴ ²⁾.

1) Πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου. «Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων».

2) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 180 κ. ε.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν ὅτι ὅλα τὰ συναισθήματα τὰ κύρια¹⁾, τὰ γεννώμενα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως εἶναι τὸ ἐπακολούθημα, τὸ ἀποτέλεσμα, τῆς τοιαύτης ἐκτιμήσεως. Αὕτη δὲ ἡ ὀρθὴ λύσις τοῦ προβλήματος ἀπαλλάσσει πλεον καὶ ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν παραδοξολόγον διάκρισιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐχωρίσθησαν τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου εἰς καλαισθητικά καὶ μὴ, ἢ κοινά. Ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶχε γίνεαι αὐθαίρετως καὶ μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ὑποστηρικτῆ ἢ γνώμη ὅτι τὸ συναίσθημα μὲν εἶναι αἰτία τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως, ἀλλ' ὅτι, ἐὰν δὲν καταλήγη κάθε συναίσθημα εἰς καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀντικειμένου του, αὐτὸ συμβαίνει ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ εἴδους τῶν συναισθημάτων. Διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς μου ὀρθῆς λύσεως τοῦ προβλήματος περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾷ τ' ἀντικείμενα ὡς «ῶραϊα» ἢ ὡς «ἄσχημα» ἀποφεύγεται ἡ ἀναγκαιότης ἐκείνης τῆς ψευδοψυχολογικῆς διακρίσεως εἰς μὴ καλαισθητικά, τὰ κοινά, καὶ εἰς καλαισθητικά συναισθήματα, τὰ αἴτια τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως. Ὅλα τὰ συναισθήματα εἶναι τὰ αὐτὰ κύρια ἀπλᾶ συναισθήματα τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἄλγους, ἐννοεῖται, μὲ τὸν μόνον περιορισμὸν ὅτι τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐπακολουθοῦν εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν, εἶναι συναισθήματα πνευματικῆς ἡδονῆς καὶ πνευματικοῦ ἄλγους· τὸ πρόβλημα, ἐὰν ὑπάρχουν πνευματικὰ συναισθήματα τελείως ἀνεξάρτητα μιᾶς ἀντιστοιχούσης σωματικῆς καταστάσεως, εἶναι ἀδιάφορον ἐνταῦθα.

Τὰ πνευματικὰ λοιπὸν συναισθήματα ἡδονῆς καὶ πόνου, τὰ ἐπακολουθοῦντα εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν ἐνὸς ἀντικειμένου, παρουσιάζονται ὡς χαρὰ καὶ λύπη, ἢ ἀθυμία. Χαρὰ παρουσιάζεται ὅταν τὸ ἀντικείμενον ἐκτιμᾶται ὡς «ῶραϊον», δηλαδή ὅταν ἀνακαλύπτεται ἐν αὐτῷ τελεία ἀνταπόδοσις τοῦ περιεχομένου (τῆς οὐσίας, τῆς ιδιότητος, τῆς ἐννοίας, τοῦ συναισθήματος) διὰ τῆς μορφῆς, τοῦ σχήματός του, λύπη δὲ καὶ ἀθυμία, ὅσάκις τὸ ἀντικείμενον ἀνακαλύπτεται ὅτι εἶναι «ἄσχημον», ὅσάκις ἐκτιμᾶται ὡς «ἄσχημον».

Τὸ σπουδαῖον ζήτημα εἶναι ἐπομένως κυρίως, νὰ εὐρεθῆ ὁ

1) Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἔκφρασιν «κύρια συναισθήματα».

λόγος διὰ τὸν ὅποιον ἡ καλαισθητικὴ ἐκτίμησις συνοδεύεται, ἐπακολουθεῖται ὑπὸ συναίσθημα, ἢ διὰ τὸ νὰ ὁμιλήσω χωρὶς νὰ παραγάγω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται κατὰ τὴν γένεσιν ἐκείνην τοῦ συναισθήματος περὶ σκοποῦ τινος ἐκπληρουμένου, νὰ εὐρεθῇ τί σημαίνουν τὰ συναισθήματα ἐκεῖνα, παρουσιαζόμενα ὡς ἐπακολουθήματα τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως (ἄλλως ἀπαντῶντα, ὅπως ἔλεγα, τὰ αὐτὰ καὶ κατὰ τὴν κοινὴν γνῶσιν, π. χ. μετὰ τὴν λύσιν προβλήματος, καὶ κατὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν καὶ κατὰ πᾶσαν γενικῶς ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου). Ἄλλὰ καὶ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ προπαρασκευάσθη διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἔρευνῶν μου καὶ ἔλαβεν ὠρισμένην μορφήν. Αἱ ἔρευναί μου δὲ αὐταὶ ὁμιλοῦν ἐν πρώτοις κατὰ τῶν ὑφισταμένων θεωριῶν. Ἀναφέρω ἐν πρώτοις τὰς θεωρίας αὐτάς.

Μία ἀπὸ τὰς ὑφισταμένας θεωρίας ἐξηγεῖ τὰ συναισθήματα, τὰ ἐπακολουθοῦντα εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν, ὡς ὑποδείξεις μιᾶς μεταφυσικῆς προδιαθέσεως, ἐνὸς μεταφυσικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν συζήτησιν περὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς· ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπλάσθη ἢ ἐπροικίσθη κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ χαίρῃ μὲν διὰ τὸ ὦραϊον, νὰ δυσαρεστῆται δὲ διὰ τὸ ἄσχημον, ἢ τοιαύτη ἐξήγησις θὰ ἦτο μία ἐκδοχὴ, ἢ ὁποία δὲν θὰ ἐξηγοῦσε κυρίως τίποτε, θὰ ἔλεγε τὸ πολὺ ὅτι ὁ ἄνθρωπος χαίρει, βλέπων τὸ «ὦραϊον». Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει περίπου καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν βιολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀπὸ κατώτερα ζῷα, προσέκτησε διὰ προσαρμογῆς καὶ τὴν ἰκανότητα ἢ ἰδιότητα αὐτὴν, ἥτοι τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ «ὦραϊον» καὶ νὰ χαίρῃ. Ἡ θεωρία αὐτὴ παραβλέπει τὸ κύριον ζήτημα, τὸ ὅποιον θέτει αὐτή, ἥτοι ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ τοῦλάχιστον καὶ ὁ λόγος τῆς προσαρμογῆς εἰς τὸ περιβάλλον, γενομένης κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐπέρχεται χαρὰ διὰ τοῦ «ὦραίου» κλπ. Μία τρίτη θεωρία ἐξηγεῖ τὴν συναισθηματικὴν ἐκείνην κατάστασιν ἀπλῶς φυσιολογικῶς, δηλαδὴ ὡς κατάστασιν ἡδονῆς ἢ ἄλγους ἔνεκα ὠρισμένων κινήσεων τῶν ὀργάνων καὶ ἔνεκα γενικῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως ἐπερχομένης διὰ καλαισθητικῶν ἀντικειμένων. Αἱ ἔρευναί μου ἀπέδειξαν ἀπεναντίας ὅτι ἡ καλαισθητικὴ ἐκτίμησις οὐδόλως ἐξαρτᾶται ἀπὸ κινήσεις

ὀργάνων ἢ γενικῶς ἀπὸ κατάστασιν τοῦ σώματος καὶ τὰ τοιαῦτα. Τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχύει καὶ κατὰ τῆς θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὠραίων» ἢ ὡς «ἀσχήμων» πηγάζει ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς παιγνίδιον. Τὴν τοιαύτην ἐξήγησιν θὰ λάβω ὅμως ὑπ' ὄψιν καὶ εἰδικώτερον, ὅταν θὰ ὁμιλήσω ἀμέσως ἰδιαιτέρως περὶ ἀπολαύσεως, ἢ ὁποία προσγίνεται διὰ τῶν ἔργων τῆς καλλιτεχνίας. Κατὰ μίαν ἄλλην θεωρίαν, τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐπακολουθοῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων, πρέπει νὰ ὑπαχθῶν εἰς τὴν γενικὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν, τὴν παρουσιαζομένην κατὰ τὴν κοινὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν (π. χ. μετὰ τὴν λύσιν ἑνὸς προβλήματος κλπ.)· ἀλλὰ ἡ τοιαύτη ἐξήγησις δὲν θὰ εἶχε πλέον λόγον καὶ διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς λύπης, τῆς ἀθυμίας, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀντικειμένου ὡς «ἀσχήμου», μᾶλλον ὅτι καὶ ἡ ἐκτίμησις αὕτη πηγάζει ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἐνορατικὴν καλαισθητικὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ γενικῶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξηγῆ κανεὶς τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν, ὡς ἀποτελουμένην ἀπὸ συναισθήματα προκύπτοντα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου (ἀπὸ τὴν «ἐσωτερικὴν συνεργασίαν του» ὅπως λέγουν τινὲς) κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὠραίων»· συναισθήματα, χαρὰ καὶ τὰ παρόμοια, πηγάζουν πάντως κατὰ τὴν ἐκτίμησιν καλλιτεχνημάτων κατὰ τοιοῦτον τρόπον· θὰ ἐπανέλθω δὲ εἰς τὸ ζήτημα αὐτό· ἀλλὰ πρῶτον μὲν εἶναι τὰ τοιαῦτα συναισθήματα μόνον ἐνισχυτικὰ τῶν εἰδικῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπακολουθοῦν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὠραίων», δεύτερον δὲ πρέπει ἡ θεωρία νὰ ἐξηγῆ καὶ τὸ συναίσθημα τῆς λύπης, ἢ ὁποῖα ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν καλαισθητικὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου ὡς «ἀσχήμου», μᾶλλον ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἐνεργείας. Ἐλέχθη μὲν ἀπὸ τινος φιλοσόφου ὅτι ἡ αἰτία τῆς λύπης καὶ δυσαρρεσκείας κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ἀσχήμων» εἶναι ἡ ἐνέργεια ἢ μὴ σύμφωνος πρὸς τὴν «φύσιν τῆς ψυχῆς», ἀλλὰ ἡ θεωρία αὕτη προϋποθέτει δυστυχῶς ἢ κατασκευάζει πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μίαν «φύσιν τῆς ψυχῆς», καὶ δὲν ἐξηγεῖ ἐπομένως κυρίως τὸ ζήτημα.

Μία μόνον ἀντίληψις τῆς θεωρίας αὐτῆς θὰ ἦτο σωτήριος, ἦτοι ἡ ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν θὰ γίνεται λόγος περὶ ἐνεργείας ἀνταποκρινομένης ἢ μὴ εἰς τὴν «φύσιν τῆς ψυχῆς», ἀλλὰ περὶ ἐνορατικῆς γνώσεως ἐνὸς ἀντικειμένου ἀνταποκρινομένου ἢ μὴ εἰς τὴν σύστασιν ἢ ὑφὴν τοῦ πνεύματος, μία ἐξήγησις, εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγουν ἀκριβῶς αἱ ἔρευναί μου.

Δηλαδή τὸ ζήτημα τῆς σημασίας τῶν συναισθημάτων ἐκείνων τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, τῶν ἐπακολουθούντων πάντοτε κατὰ τινὰ βαθμὸν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὠραίων» ἢ ὡς «ἀσχήμων», εὐρίσκει τὴν λύσιν του κατὰ τρόπον ἀπλούστατον διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν μου καὶ διὰ τῆς γενικῆς σημασίας τῶν συναισθημάτων ὡς ψυχικῶν φαινομένων. Ἦτοι τὰ συναισθήματα εἶναι γενικῶς ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκδηλώνεται ἡ στάσις τοῦ ὑποκειμένου κατὰ ἐρεθισμῶν· οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοί, ἐρχόμενοι εἰς τὴν συνείδησιν ὡς ἡδονή, γίνονται παραδεκτοί, ἐρχόμενοι ὁμως εἰς τὴν συνείδησιν ὡς ἄλγος, ἀποκρούονται, ὁ δὲ τελευταῖος βιολογικὸς λόγος τοῦ φαινομένου αὐτοῦ εἶναι πάντως ὅτι διὰ τῶν ἐρεθισμῶν προάγεται ἢ βλάπτεται ἡ ζωὴ, ὁ βίος ¹⁾. Ἀλλὰ καὶ τὸ λεγόμενον ἀνθρώπινον «πνεῦμα» εἶναι, ἐπιστημονικῶς θεωρούμενον, κυρίως μόνον μία ἐνέργεια ὠρισμένη συμφώνως πρὸς τινὰς νόμους, ἦτοι πρὸς τὸν νόμον τῆς ἐνοποιήσεως ἢ οὐσιαστικότητος, πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος ²⁾ καὶ πρὸς τὸν νόμον τῆς ὠραιότητος, ὁ ὁποῖος ἀνεκαλύφθη καὶ αὐτὸς διὰ τῶν ἐρευνῶν μου ἐν τῷ προκειμένῳ συγγράμματί μου ὡς συστατικὸς τοῦ πνεύματος ³⁾. Ἐννοεῖται λοιπὸν κατ' ἄμεσον τρόπον ὅτι τὰ συναισθήματα χαρᾶς ἢ λύπης, ὡς ἐπακολουθήματα τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως ἀναλόγως τῆς τελείας ἐκδηλώσεως ἢ μὴ τοῦ περιεχομένου (τῆς οὐσίας ἢ τῆς ιδιότητος, τῆς ἐννοίας ἢ τοῦ συναισθήματος) τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῇ ἐπιτυχούσῃ ἢ μὴ ἐπιτυχούσῃ μορφῇ του, εἶναι ἡ ἀναγκαία ἐκδήλωσις τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῇ συστάσει του πρὸς τὸν νόμον τοῦ πνεύματος (τὸν νόμον τῆς ὠραιότητος), ἦτοι πρὸς

1) Πρὸβλ. καὶ τὸ σύγγραμμά μου «Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων».

2) Πρὸβλ. αὐτόθι.

3) Πρὸβλ. ἀνωτέρω σελ. 145.

τὴν φύσιν, τὴν σύστασιν (τὴν ἰδιαιτέραν σύστασιν) τοῦ πνεύματος. Διὰ τὴν ἐννοηθῆναι καλῶς, ἅς ληφθῆ ἰδιαιτέρως ὑπὸ ὄψιν καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνησυχία καὶ δυσθυμία, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται κανεὶς, ὅταν ἀκούῃ ἄλλον τὴν ὁμιλῆ κατὰ διαστροφὴν καὶ κακὴν χρῆσιν τῶν λογικῶν νόμων.

β) Αἱ εἰδικότεραι μορφαί καλαισθητικῆς ἀπολαύσεως.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὰ συναισθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης παρουσιάζονται ὑπὸ ἰδιαιτέρας μορφᾶς, ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων περιπτώσεων τοῦ «ὠραίου» καὶ «ἀσχήμου». Εἰσέρχομαι δι' ὀλίγων λέξεων εἰς ἐξήγησιν τῶν εἰδικῶν αὐτῶν μορφῶν χαρᾶς καὶ λύπης.

Ἐν πρώτοις τὰ συναισθήματα κατὰ τὰς γενικωτέρας ἐφαρμοσμένας περιπτώσεις «ὠραίου» καὶ «ἀσχήμου», ἢτοι κατὰ τὸ «ὑψηλόν» καὶ τὸ «κωμικόν».

Τὸ συναισθηματικὸν ἐπακολούθημα κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀντικειμένου ὡς «ὑψηλοῦ» εἶναι ἡ ψυχικὴ ὑψωσις, ἡ ἀνυψωσις τοῦ ἐκτιμῶντος θεατοῦ ἢ ἀκροατοῦ· ὑψώνεται οὕτως εἶπειν ἡ ψυχὴ του, ἀνυψώνεται, ὑψώνεται τὸ πνεῦμα του, ἀνυψώνεται εἰς σφαῖρας ἀνωτέρας τῆς συνήθους ὑπάρξεως του, τοῦ συνήθους κόσμου τοῦ αἰσθητοῦ καὶ περιορισμένου, ἡ χαρὰ του δὲ αὐτὴ ἢ μεταμορφωμένη, ἀλλὰ καθαρὰ, εἶναι πολλάκις τόσον ἰσχυρὰ, ὅ δὲ ἴδιος ἀπεναντίας ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς προσωπικότητός του τόσον ἀσθενῆ, ὥστε γεννᾶται ἐν αὐτῷ τὸ συναίσθημα, ὡσάν τὴν διαρρηγνύεται ἡ καρδία του, καὶ κλαίει, κλαίει τὸ κλαῦμα τῆς ἀπεριορίστου καὶ ἀπεράντου χαρᾶς.

Εἰς τὸ «κωμικόν», εἰς τὸ ὠρισμένον ἐκεῖνο φαινόμενον τοῦ βίου, ἢ καὶ τῆς φύσεως, εἰς μίαν στάσιν, μίαν κίνησιν, μίαν ιδιότητα, μίαν λέξιν ἢ ἔκφρασιν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ὑπὸ μίαν ἀπατηλὴν μορφήν, ὡσάν τὴν ἦτο αὐτὴ ἢ μορφή των, ἡ λύπη παρουσιάζεται ὡς γέλως.

Νὰ μὴ ἀπατάται κανεὶς νομίζων ὅτι ὁ γέλως εἶναι πάντοτε φαινόμενον χαρᾶς καὶ ἡδονῆς· γελᾷ κανεὶς καὶ κατασυντριβό-